

УДК 376.3

*Г.Б. Ибатова¹, Д.М. Даметиллаева²,
п.ғ.м., аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ,
Абай атындағы ҚазҰПУ, 5В010500-Дефектология мамандығының 4 курс студенті,
Алматы қ., Қазақстан*

СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН 3-ДЕҢГЕЙДЕГІ МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДИАЛОГЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада диалогтік сөйлеу түсінігін анықтаудың қолданыстағы тәсілдеріне талдау жасалған. Көптеген балалар сөйлеу тіліндегі мәселелермен кездесіп жатады. Оның ішінде үшінші деңгейдегі жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалар да кездеседі. Баланың психикалық дамуында, оның ішінде танымдық іс-әрекет пен концептуалды ойлау қабілетінің қалыптасуында сөйлеу функциясы маңызды рөл атқарады. Қазіргі уақытта мектеп жасына дейінгі балалардың көп бөлігін сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балалардың тобы құрайды. Сөйлеу бұзылыстарының арасында сөйлеудің жалпы дамымауы ерекше орын алады. Мақалада сөйлеу тілі қалыпты дамыған және сөйлеу тілі жалпы дамымаған үшінші деңгейдегі мектепке дейінгі балалар диалогының ерекшеліктеріне салыстыру берілген. Сондай-ақ, сөйлеу тілі жалпы дамымаған үшінші деңгейдегі мектепке дейінгі балалар диалогының ерекшеліктері туралы әртүрлі авторлардың пікірлері талданған. Қарастырылып отырған тақырыптың өзектілігі жалпы сөйлеу тілі дамымаған үшінші деңгейлі мектеп жасына дейінгі балалардың диалогтік сөйлеуін дамыту мектепке дейінгі білім берудегі өзекті мәселеге айналуында.

Кілт сөздер: жүйелі сөйлеу, диалогтік сөйлеу, мектеп жасына дейінгі бала, жалпы сөйлеудің дамымауы, реплика.

*Г.Б. Ибатова¹, Д.М. Даметиллаева²,
м.п.н. старший преподаватель,
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
студент 4 курса Казахского национального педагогического университета имени Абая,
г. Алматы, Казахстан*

ОСОБЕННОСТИ ДИАЛОГА ДОШКОЛЬНИКОВ С 3 УРОВНЕМ РЕЧИ, В ЦЕЛОМ НЕРАЗВИТОЙ

Аннотация

В статье проведен анализ существующих подходов к определению понятия диалогической речи. Многие дети сталкиваются с проблемами речи. В том числе дети с общим недоразвитием речи третьего уровня. Важную роль в психическом развитии ребенка, в процессе которого происходит становление познавательной деятельности, способности к понятийному мышлению играет речевая функция. В настоящее время дошкольники с недостатками речи составляют едва ли не самую многочисленную группу детей с нарушениями развития. Особое место среди речевых расстройств занимает общее недоразвитие речи. В статье дается сравнение особенностей диалога дошкольников третьего уровня с нормально развитой речью и общим недоразвитием речи. Также проанализированы мнения различных авторов об особенностях диалога дошкольников третьего уровня с общим недоразвитием речи. Актуальность рассматриваемой темы обусловлена тем, что развитие диалогической речи дошкольников с общим недоразвитием речи третьего уровня является актуальной проблемой в дошкольном образовании.

Ключевые слова: системная речь, диалогическая речь, дошкольник, общее недоразвитие речи, реплика.

G.B. Ibatova¹, D.M. Dametillayeva²

m.p.s., teacher, Kazakh national pedagogical university named after Abay, The 4nd student of the Kazakh national pedagogical university named after Abay, Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF THE DIALOGUE OF PRESCHOOL CHILDREN OF LEVEL 3 WITH A GENERAL LACK OF SPOKEN LANGUAGE

Abstract

The article analyzes the existing approaches to the definition of the concept of dialogical speech. Many children face speech problems. Including children with general speech underdevelopment of the third level. The speech function plays an important role in the mental development of the child, during which the formation of cognitive activity, the ability to conceptual thinking takes place. Currently, preschoolers with speech disabilities make up perhaps the largest group of children with developmental disabilities. A special place among speech disorders is occupied by general underdevelopment of speech. The article compares the features of the dialogue of preschool children of the third level with normally developed speech and general underdevelopment of speech. The opinions of various authors on the features of the dialogue of third-level preschoolers with general speech underdevelopment are also analyzed. The relevance of the topic under consideration is due to the fact that the development of dialogic speech of preschoolers with general underdevelopment of the third level speech is an urgent problem in preschool education.

Keywords: systemic speech, dialogic speech, preschooler, general underdevelopment of speech, replica.

Кіріспе

Диалогтық сөйлеу – мектеп жасына дейінгі балалардың вербальды қарым-қатынасының бірінші және негізгі түрі. Диалогтың арқасында мектеп жасына дейінгі балалар қоршаған әлем туралы білім алады, әлеуметтік байланыстар орнатады, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас жасайды, өзін-өзі таныстырудың айқын қажеттілігін қанағаттандырады. Бала тұлғасын дамытуда диалогтың үлкен маңызы бар. Алайда, бүгінгі күнге дейін бұл тақырып толық өңделген жоқ. Бұл сөйлеу тілі жалпы дамымаған үшінші деңгейдегі мектепке дейінгі балалар диалогының ерекшеліктері мәселесінің өзекті екендігінің айқын дәлелі.

Бұл мақаланың мақсаты - сөйлеу тілі жалпы дамымаған үшінші деңгейдегі мектепке дейінгі балалардың диалогтік формасының ерекшеліктерін теориялық зерттеу.

Диалогтік сөйлеу (диалог) ұғымына түрлі ғалымдар түрлі анықтамалар береді. Мәселен, О.Я. Гойхман: «Жалпы алғанда, диалог - ауызша сөйлеу қарым-қатынасының бір түрі. Бұл жерде екі субъектінің тіл арқылы қарым-қатынасы іске асады», - деп тұжырымдайды [1, 89 б.]. Ал ұстаз Л.П. Якубинский: «Диалог тек сөйлеу түрі ғана емес, ол «адам мінез-құлқының бір түрі». Диалог репликациямен сипатталады: берілген әңгімелесушінің сөйлеуі басқаның (немесе басқалардың) сөйлеуімен алмасады, бұл кезектесу не өзгеру ретімен (біреуі «аяқталды», екіншісі «басталады» т.б.), әсіресе эмоционалды диалогта өте жиі кездесетін үзіліс тәртібі», - дейді [1, 92 б.]. Глухованың айтуы бойынша: «Диалог сөйлеу формасы ретінде бірізді сөйлеу реакцияларының тізбегінен алынған көшірмелерден (жеке мәлімдемелерден) тұрады» [2, 103 б.].

М.М. Алексеева және В.И. Яшинаның пікіріне құлақ түрсек, мектеп жасына дейінгі балалардың диалогы мынадай ерекшеліктермен сипатталады: ауызекі лексика мен фразеологизмдер; қысқа әрі нұсқа сөйлеу, ойын толық жеткізе алмау, ой бұлыңғырлығы; жай және күрделі бірікпеген сөйлемдер; алдын-ала сөйлер сөзін қысқа ойлану. Диалогтық сөйлеу еріксіз, реактивтілікпен сипатталады. Бұл ерекшелік диалогтың ситуациялық сипатына және репликалардың бір тақырыппен байланысуына байланысты. Әдетте, мектеп жасына дейінгі

балалар диалогының соңғы репликаларында алдыңғы айтылған ойлардың бәрі ескеріледі. Сол үшін де бала тілінің қысқа, толық емес репликалардан тұруы қалыпты болып саналады.

Сөйлеудің жиі кездесетін бұзылыстарының бірі - сөйлеудің жалпы дамымауы. Сөйлеудің жалпы дамымауының теориялық негіздемесін алғаш рет ХХ ғасырдың 50-60 жылдарында Р.Е.Левина мен Дефектология институтының ғылыми қызметкерлері тұжырымдаған. Сөйлеуді қалыптастырудағы ауытқулар жоғары психикалық функциялардың иерархиялық құрылымының заңдылықтары бойынша жүретін даму бұзылыстары ретінде қарастырыла бастады. Сөйлеудің жалпы дамымауы жүйесін, оның себептерін, бастапқы және қайталама бұзылулардың әртүрлі арақатынастарын дұрыс түсіну арнайы мекемелерде балаларды таңдау, түзетудің тиімді әдістерін таңдау және мектептегі мүмкін болатын асқынулардың алдын алу үшін қажет. Сөздік қорды қалыптастыру ең маңызды міндет болып табылады, оны шешу бұл балаларды қалыпты психикалық дамуға жақындатуға көмектеседі. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу әрекетінің қалыптасу процесінде адамгершілік, эстетикалық, ақыл-ой тәрбиесі жүзеге асады, бала қоршаған ортаны, объективті дүниені игеріп, тұтас тұлға ретінде қалыптасады [3, 64 б.].

Негізгі бөлім

Сөйлеу тілінің жалпы дамымау жағдайы сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың барлық аспектілерінің бұзылуымен сипатталады. Оның басты ерекшелігі - дыбыстық жағына (айтылуына) қатысты да, лексикалық және грамматикалық жағынан да проблемалардың болуы. Сонымен қатар жалпы сөйлеу тілі дамымаған балаларда есту және интеллектуалдық бұзылулар болмайды.

Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалардағы диалогтық сөйлеу белгілі бір қиындықтармен байланысты. Дефектология ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері Р.Е. Левина мен ғылыми-зерттеу институтының тілді түзету педагогтары (Н.А. Никашина, Г.А. Каше, Л.Ф. Спинова, Г.М.Жаренкова, Н.А. Т.Б. Филичева және т.б.) алғаш рет сөйлеу тілінің дамымауы мәселесінің теориялық негіздемесін берді.

Есту қабілеті қалыпты және бастапқы интеллектісі дұрыс қалыптасқан балалардағы жалпы сөйлеудің дамымауы дегеніміз - сөйлеудің дыбыстық және мағыналық аспектілеріне қатысты сөйлеу жүйесінің барлық компоненттерінің қалыптасуында орын алған бұзылыс, яғни, сөйлеу аномалиясы [4, 42 б.].

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілі дамымауының айрықша белгілері:

- Дыбыстардың айтылуында да, үйлесімді экспрессивті сөйлеу дағдыларында да, грамматикалық құрылым ережелерін меңгеруде және белсенді сөздік қорында проблемалардың болуы.

- Есту қабілеті бұзылмаған. Маманның тексеруі міндетті болып табылады.

- Бастапқы интеллект қалыпты жағдайда. Яғни, туылған кезде балада «ақыл-ой кемістігі» диагнозы жоқ. Дегенмен, ұзақ уақыт бойы түзетілмейтін сөйлеу тілінің бұзылысы ақыл-ой кемістігіне әкелуі мүмкін екенін есте ұстаған жөн.

Балада жалпы сөйлеудің дамымауының болу-болмауын тек 3-4 жастан кейін ғана айтуға болады. Осы уақытқа дейін балалар әртүрлі дамиды және орташа нормалардан кейбір ауытқуларға «құқығы бар». Әрқайсысының сөйлеуді қалыптастыруында өзіндік қарқыны бар. Бірақ 3-тен кейін баланың қалай сөйлейтініне назар аударған жөн. Оған логопедтің көмегі қажет болуы мүмкін.

Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы — сөйлеу жүйесінің мағыналық және дыбыстық жағына қатысты барлық компоненттерінің қалыптасуы бұзылған күрделі сөйлеу бұзылысы болып табылады. Сөйлеу тілі дамымаған бала үшін тілдік дағдылар мен сөйлеу нормаларын меңгеру мен қалыптастыру күрделі кедергіге айналуға. Диалогтік сөйлеудің бұзылуы жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балаларға тән. Диалогтік сөйлеудің күйін әр түрлі авторлар әр түрлі бағалайды, бірақ барлық зерттеушілер сөйлеу тілінде бұзылысы бар балалардың диалогтік сөйлеуді меңгеруде әртүрлі қиындықтарға тап болатынын атап өтеді.

Сөйлеудің даму деңгейіне байланысты жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балада сөйлесу сөзі диалогты бастау, қолдау және аяқтау үшін қалыптаспаған немесе дамымаған дағдылар түрінде бірқатар ерекшеліктермен ерекшеленеді.

Балалардағы сөйлеу тілінің жалпы дамымауының көрінісі олардың бұзушылықтарының тереңдігіне байланысты әртүрлі тәсілдермен көрінеді.

Р.Е. Левина мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілі дамымауының үш деңгейін анықтайды:

I деңгей – «сөйлемейтін балалар» деп аталатын сөйлеудің жетіспеушілігімен сипатталады;

II деңгей – сөздік қорының кедейлігімен, аграмматизм құбылыстарымен сипатталатын жалпы сөйлеудің бастапқы элементтері;

III деңгей – лексикалық-грамматикалық және фонетикалық-фонематикалық дамымаған элементтері бар фразалық сөйлеудің болуымен сипатталады.

Сөйлеудің жалпы дамымауының бірінші деңгейі. Бұл деңгейдегі бұзылу баланың сөйлеуінің толық дерлік болмауын білдіреді. Сөйлеудің жалпы дамымауының бірінші деңгейі мына сипаттармен көрінеді:

- Баланың белсенді сөздік қоры өте нашар.
- Қарым-қатынас үшін ол негізінен былдырлау сөздерді, сөздердің алғашқы буындарын пайдаланады.
- Бала қарым-қатынасқа мүлдем қарсы емес, бірақ «өз» тілінде ғана сөйлейді. Мәселен, мысықты - «мияу», көлікті – «бип-бип» деп білдіруі мүмкін.
- Дыбыстан гөрі, қимылдар мен мимика кеңінен қолданылады. Олар әрқашан орынды, белгілі бір мағынаға ие және тұтастай алғанда балаға қарым-қатынаста көмектеседі.
- Пассивті лексика белсенді лексикадан айтарлықтай асып түседі. Бала не айтылғанын айта алатынынан әлдеқайда көп түсінеді.
- Біріккен сөздер (бірнеше буыннан тұратын) ықшамдалады. Бұл фонематикалық есту қабілетінің қалыптаспағанын көрсетеді, яғни бала жеке дыбыстарды нашар ажыратады немесе мүлдем ажырата алмайды.

Сөйлеудің жалпы дамымауының екінші деңгейі. Бірінші деңгейден негізгі таңқаларлық айырмашылығы – мектеп жасына дейінгі баланың сөйлеуінде сөздер әлі өте дұрыс айтылмаса да, белгілі бір жалпы сөздер санының тұрақты болуы. Сонымен қатар, әлі де болса құбылмалы болғанымен, сөздер арасындағы грамматикалық байланыстың қалыптасу бастамалары байқалады.

Сөйлеудің жалпы дамымауының екінші деңгейі мына сипаттармен көрінеді:

- Бала әрқашан белгілі бір нысанды немесе әрекетті бұрмаланған түрде білдіретін бір сөзді пайдаланады. Мысалы, алма кез келген контексте әрқашан «ама» сияқты естіледі.
- Белсенді сөздік қоры өте нашар. Бала заттың белгілерін (пішіні, оның жеке бөліктері) білдіретін сөздерді білмейді.
- Заттарды топтарға біріктіру дағдысы жоқ (қасық, табақ, кастрюль - бұл ыдыс). Кез келген жағынан ұқсас объектілерді бір сөзбен шақыруға болады.
- Дыбыс шығару да айтарлықтай артта қалады. Бала көп дыбыстарды дұрыс айта алмайды.
- Сөйлеу тілі дамымауының екінші деңгейіне тән қасиет - сөйлеуде санына байланысты ауызша сөздердегі грамматикалық өзгерістердің рудименттерінің пайда болуы. Дегенмен, бала тек қарапайым сөздермен және аяқталуы стресс болған жағдайда ғана күреседі. Оның үстіне бұл процесс тұрақсыз және әрқашан өзін көрсете бермейді.
- Жай сөйлемдер сөйлеуде белсенді қолданылады, бірақ олардың құрамындағы сөздер бір-бірімен сәйкес келмейді.
- Сөйлеуде кезінде жалғауларды мүлде жіберіп алу немесе қате қолдану жағдайлары болады.

- Біріктірілген әңгіме - суреттен немесе ересектердің сұрақтарының көмегімен – жалпы сөйлеу тілі дамымауының екінші деңгейі бірінші деңгейіндегі күйден айырмашылығы қазірдің өзінде байқалуда, бірақ бұндай жағдайлар өте сирек кездеседі. Негізінен бала сабақты сөйлемдер және екі буынды сәйкес келмейтін сөйлемдерді қолданады.

- Көп буынды сөздердің буындық құрамы бұзылады. Әдетте, буындар дұрыс айтылмағандықтан бұрмаланып қана қоймайды, сонымен қатар орындарын ауыстырып, бастапқы мағынасынан мүлдем айырылып қалады.

Біз қарастырып отырған жалпы сөйлеу тілі дамымауының үшінші деңгейінде негізінен сөйлеудің грамматикалық және фонематикалық дамуы жағынан артта қалумен сипатталады. Экспрессивті сөйлеу жеткілікті белсенді, бала егжей-тегжейлі сөз тіркестерін құрастырады және үлкен сөздік қорын пайдаланады. Бұл деңгейде кездесетін мәселелерге мыналар жатады:

- Басқалармен қарым-қатынас негізінен аудармашы көмекшісі ретінде әрекет ететін ата-ананың қатысуымен болады.

- Бала бөлек айтуды үйренген дыбыстардың тұрақсыз айтылуы. Тәуелсіз сөйлеуде олар әлі де анық емес естіледі.

- Айтылуы қиын дыбыстар басқа дыбыстармен ауыстырылады. Ысқырықты, ырғақты дыбыстар мен күрделі буынды дыбыстар қиынырақ айтылады. Бір дыбыс бірден бірнеше дыбысты алмастыра алады. Мысалы, жұмсақ «с» жиі-жиі әртүрлі рөлдерді орындайды («сана» - шана, «сын» - шын, «сық» - шық).

- Белсенді сөздік қор айтарлықтай кеңейеді. Дегенмен, бала аз қолданылатын сөздік қорды әлі білмейді. Сөйлеуінде негізінен айналадан жиі еститін күнделікті мағынадағы сөздерді қолданатыны байқалады.

- Сөйлемдегі сөздердің грамматикалық байланысы, олар айтқандай, көп нәрсені білдіре алмайды, бірақ дей тұрғанмен, бала күрделі және бірнеше құрылымды сөздердің құрылысына сенімді түрде жақындайды.

- Дұрыс құрылмаған сөйлемдерден бала әңгіме құрастыра алады. Сөйлемдер әлі де белгілі бір әрекеттер тізбегін сипаттайтын болады, бірақ енді фразаларды құруда ешқандай проблемалар жоқ екені байқалады.

- Грамматикалық қателердің бірде кездесіп, бірде кездеспеуі үшінші деңгейге тән қасиетке айналады. Яғни, бір жағдайда бала сөздерді бір-бірімен дұрыс үйлестіре алады, ал екіншісінде қате форманы қолданады.

- Зат есімнің сан есіммен дұрыс тіркесуінде қиындықтар бар. Мысалы, «үш орын» – үшінші орын, «бес оқимын» – беске оқимын.

- Фонематикалық қабілеттердің қалыптасуында артта қалу «қиын» сөздерді айту кезіндегі қателіктерден («гинасталар» - гимнасттар), талдау мен синтезде проблемалар болған кезде (балаға белгілі бір әріптен басталатын сөздерді табу қиынға соғады) көрінеді. Бұл өз кезегінде басқа мәселелермен қатар, баланың оқудағы табысқа жетуін кешіктіреді [5, 42 б.].

Үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған балалардың сөйлеуі егжей-тегжейлі фразалық сөйлеуді қолданумен сипатталады, бірақ сөйлеуде негізінен жай сөйлемдер ғана қолданылады. Дербес сөйлемдерде дұрыс грамматикалық байланыс болмайды, оқиғалардың логикасы берілмейді. Үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған балаларда сөздік қорының көлемі айтарлықтай артады: балалар сөйлеу барысында сөз таптарының барлық дерлік бөліктерін, көп дәрежеде - зат есімдер мен етістіктерді, аз дәрежеде - сын есімдер мен үстеулерді пайдаланады. Әдетте зат атауларының дұрыс емес қолданылуы кездесіп жатады. Балалар жалғауларды қолдануда, сөз бөліктерін тәуелдеуде, септік жалғаулары мен екпіндерді қолдануда қателіктер жібереді. Үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған балаларда сөздердің дыбыстық толтырылуы мен буындық құрылымы зардап шегеді.

Сөйлеуді заманауи және толыққанды меңгеру балада толыққанды психиканы қалыптастырудың және оның одан әрі дұрыс дамуының бірінші маңызды шарты болып табылады. Үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған балаларда сөйлеу бұзылыстары мен психикалық дамудың басқа аспектілері арасындағы байланыс екіншілік ақаулардың болуын анықтайды. Сонымен, сөйлеу тілі дамымаған балалар ақыл-ой операцияларын (салыстыру, жіктеу, талдау, синтез) меңгеруге толық алғышарттары бола тұра сөздік-логикалық ойлаудың дамуында артта қалады, оларға ақыл-ой операцияларын меңгеру қиынға соғады.

Р.Е. Левина, Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина, А.В. Ястребова секілді авторлар үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған балаларда тұрақтылық пен зейін көлемінің жеткіліксіздігін, оны бөлу мүмкіндіктерінің шектеулі екенін атап өтті [6, 13 б.]. Сөйлеу тілі дамымаған балаларда салыстырмалы түрде сақталған мағыналық, логикалық жады мен ауызша жады төмендейді, есте сақтау өнімділігі нашарлайды. Олар күрделі нұсқауларды, элементтерді және тапсырмалар тізбегін ұмытады. Объектілерді, суреттерді қайталап сипаттау кезінде қателіктер жібереді.

Үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған балалар сөйлеу құбылысын толық пайдалана алмайды, олар заттармен және ойыншықтармен үнсіз әрекет етеді, құрдастары мен ересектерге өте сирек жүгінеді. Бұл жалпы және ауызша мінез-құлықтың мынадай ерекше белгілерін тудырады: ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынаста шектеулі байланыс; қарым-қатынас жағдайын кешіктіру; диалогты жалғастыра алмау; әңгімелесушінің сөзін зейін қойып тыңдай алмау. Сөйлеу тілі дамымаған бала мен сөйлеу тілі қалыпты дамыған қатарласы немесе ересек адам арасында диалог өрбісе, арадағы диалог қысқа және толыққанды емес болады [8, 108 б.]. Бұл балада жауап беруге қажетті ақпараттың жоқтығымен, сөздік қорының нашарлығымен түсіндіріледі. Айтылымның қалыптасуына кедергі болатын тағы бір себеп әңгімелесушінің ойдың не туралы өрбіп жатқанын түсінбеушілігі. Осы себептердің бәрі сөйлеу тілі дамымаған балалардың жауаптарының адекватты емес болып шығуы мен қарым-қатынасты жалғастыруға ықпалды болмауына әсерін тигізеді. Сөйлеуге деген талпыныстың тез сарқылуы диалогтың жылдам аяқталуына әкеледі. Үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған балалар диалог барысында сөйлеуге ерекше назар аудармайды, бұл балалар енжар, сирек жағдайларда ғана қарым-қатынасты бастайды, құрдастарымен жеткілікті түрде араласпайды, ересектерге сирек сұрақ қояды, ойын жағдаяттарын оқиғамен сүйемелдемейді. Бұл олардың сөйлеуінің коммуникативті фокусының төмендеуіне әкеледі.

Үшінші дәрежелі сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың белсенді сөздік қоры жақсы, ол үнемі жаңа сөздермен толықтырылып отырады. Алайда күнделікті өмірде сирек қолданылатын сөздер оларға беймәлім. Олар үнемі еститін күнделікті мағыналы сөздермен әрекет етеді.

Сөйлемдердегі сөздердің грамматикалық келісімі әлі қалыптаспаған, бірақ сөйлеу тілі дамымаудың үшінші дәрежесі бар сәбилер күрделі құрылымдарды меңгеру алдында тұр.

Үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалар әрқашан дұрыс сөйлей алмаса да, олар қарапайым әңгіме құра алады. Әрине, бұл әрекеттер тізбегінің сипаттамасы болады, бірақ бұл қазірдің өзінде қалыптасқан фразалық сөйлеу. Сөйлеу тілі дамымаған балалардың бір-бірімен сөздерді үйлестіруінде ілгеріге басушылық байқалады. Олар қателеседі, бірақ әрдайым емес. Оларға зат есімдер мен сан есімдерді үйлестіру жағдайы күрделірек.

III деңгейдегі жалпы сөйлеудің дамымауын тудыруы мүмкін факторлардың 2 тобы бар. Оларға биологиялық және әлеуметтік факторлар жатады. Биологиялық фактор нәресте дамуының әртүрлі кезеңдерінде – құрсақшіліктен 3-4 жасқа дейін әсер етуі мүмкін. Оларға орталық жүйке жүйесінің орташа зақымдануы жатады, нәтижесінде есту қабылдауы және сөйлеу моторикасының бұзылуы орын алады. Жүктілік кезіндегі әйелдің жаман әдеттерге үйір болуы, ауыр токсикоз, травматикалық босану, жаңа туған нәрестедегі энцефалопатия, бас миының жаракаты орталық жүйке жүйесінің осындай зақымдалуына әкелуі мүмкін.

Мұндай балалар дизартрия, афазия, кекештену, алалия, ринолалия (таңдай жырығы болса) дерттерімен ауыруы мүмкін.

Әлеуметтік факторлар ең алдымен нәрестенің ең жақын ортасы болып табылады. Егер отбасында қолайсыз атмосфера орнаса, жиі қақтығыстар болса, ата-аналар балаға назар аудармаса немесе керісінше, тым талапшыл болса, жиі алаңдаушылық танытса, нәрестемен сөйлеспесе - мұның бәрі сөйлеу дағдыларын меңгеруді қиындатады. Тағы бір арандату факторы – отбасындағы қостілділік. Екі тілді балаларға жиі 3-дәрежелі жалпы сөйлеу тілі дамымаушылық диагнозы қойылады [9, 58 б.].

Қорытынды

Баланың сөйлеу тілінің дамуында диалогтың маңызы орасан зор. Диалог мынадай дағдыларды қамтиды: таныс және бейтаныс адаммен қарым-қатынасқа түсу; қарым-қатынасты сақтау және аяқтау; қарым-қатынаста бастамашылдық таныту, қайта сұрау; өз көзқарасын дәлелдеу; әңгіме тақырыбына көзқарасын білдіру; мәнерлі сөйлеу. Сөйлеу тілі дамыған бала өз құрдастарымен және ересектермен диалог құра білуі керек. Мектеп жасына дейінгі балалардың диалогтық сөйлеуін дамытудың жалпы сөйлеуді дамыту үшін ғана емес, сонымен қатар баланың табысты әлеуметтенуі үшін де үлкен маңызы бар. Ойын процесінде, оқуда және басқа да өмірлік жағдаяттарда ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас жасау баланың үйлесімді дамуының қажетті шарты болып табылады. Егер диалогтік сөйлеу дамымаса немесе жеткілікті түрде дамымаса, бұл баланың дамуына және оның коммуникативті дағдыларына елеулі із қалдырады. Диалогтік сөйлеуге қабілетсіздігі баланың сөйлеу дамуының келесі, күрделі және маңызды кезеңіне – монологтық сөйлеуді меңгеруге өтуін баяулатады.

Диалогтық сөйлеу ситуациялық және контекстік сипатта болады. Тілдік қатынастың бастапқы, табиғи түрі бола отырып, бұл сөйлеу формасы сұрақ, жауап, толықтырулар, түсініктемелер, қарсылықтар, ескертулер арқылы сипатталатын мәлімдеме алмасудан тұрады. Бұл жағдайда сөздің мағынасын өзгерте алатын мимика, ым-ишара, интонация ерекше рөл атқарады.

Сөйлеу тілі қалыпты дамыған балалармен қатар сөйлеу тілі дамымаған, оның ішінде үшінші деңгейлі сөйлеу тілі дамымаған балалар кездеседі. Сөйлеу тілі жеткілікті дамымаған баланың диалогы айтарлықтай ерекшеліктерге ие. Үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған балаларда сөйлеудің фонетикалық-фонематикалық және лексика-грамматикалық құрылымында бірқатар олқылықтар кездеседі. Бұл олқылықтар баланың ересектермен және құрдастарымен сөйлеу байланыстарын шектейді, толыққанды диалогты жүзеге асыруға кедергі келтіреді. Үшінші деңгейдегі сөйлеу тілі дамымаған балаларда құрдастарымен қарым-қатынас эпизодтық болып табылады. Сөйлеу тілінде кемістігі бар балалар жалғыз жұмыс істегенді жөн көреді. Бірлескен әрекетті қамтитын практикалық тапсырмаларды орындау кезінде ынтымақтастыққа түспейді. Осының барлығы мектеп жасына дейінгі баланың балабақшадағы оқу бағдарламасын, болашақта жалпы мектеп бағдарламасын меңгеруіне үлкен кедергі болып отыр.

Үшінші деңгейдегі жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі баланың диалогтік сөйлеуін дамыту үшін жағдайға сәйкес түрлі тілдік құралдарды пайдалана отырып, диалог құру –сұрау, жауап беру, түсіндіру, қолдау көрсету қабілетін дамыту қажет. Ол үшін баланың отбасындағы, балабақшадағы өмірі, оның достарымен және үлкендермен қарым-қатынасы, оның қызығушылықтары мен тілектері туралы әртүрлі тақырыптарда әңгімелер жүргізіледі. Дәл диалогта әңгімелесушіні тыңдау, тақырыпқа байланысты сұрақ қою, жауап беру қабілеттері дамиды. Үшінші деңгейдегі жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың диалогтік сөйлеу дағдыларын дамыту - логопед, психолог, педагог және ата-аналар бірлесіп жүзеге асыратын күрделі, көп өлшемді, ұзақ мерзімді процедура.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алексеева М. М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников : учеб. пособие / М. М. Алексеева, В. И. Яшина. - Москва : Академия, 2000. - 400 с.
2. Воробьева В.К. Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи: учеб. пособие / В.К. Воробьева. М.: АСТ: Астрель: Транзиткнига, 2006. — 158 с.
3. Выготский Л.С. Детская речь / Л.С. Выготский. М.: Педагогика, 2006. — 420 с.
4. Жукова Н.С. Преодоление ОНР у детей / Н.С. Жукова. М.: Союз, 2008. — 142 с.
5. Лалаева Р.И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников / Р.И. Лалаева, Серебрякова Н.В. СПб.: КАРО, 2004. — 160 с.
6. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения / М.И. Лисина М.: ВЛАДОС, 2006. — 144 с.
7. Глухов В. П. Основы психолингвистики : учеб. пособие / В. П. Глухов. - Москва : АСТ: Астрель, 2005. - 351 с.
8. Гойхман О. Я. Речевая коммуникация : учебник / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. - Москва : Инфра-М, 2008. -272 с.
9. Якубинский Л. П. О диалогической речи /Л. П. Якубинский //Якубинский Л. П. Избранные работы: язык и его функционирование. - Москва, 1986. - С. 17-58.

УДК 376

МРНТИ 14.29.00

Жиенбаева Н.Б.¹, Макина Л.Х.², Мұратбай Ж.³,

¹ Психология ғылымдарының докторы, профессор zh_nadejda@mail.ru

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,

²ғылыми жетекшісі, Психология ғылымдарының кандидаты, доцент, lyazzat.makina@mail.ru

³6М010500 – Дефектология мамандығының 2-курс магистранты,

Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан,

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ЕСТУ-СӨЙЛЕУ ЖАДЫСЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада мектепке дейінгі жастағы есту қабілеті зақымдалған балалардың есту-сөйлеу жадысын дамыту жолдар қарастырылған. Осы мәселе бойынша арнайы психологиялық және педагогикалық әдебиеттерге шолу жасалған.

Түйін сөздер: есту қабілеті зақымдалған балалар, есте сақтау қабілеті, есту-сөйлеу жадысы

Жиенбаева Н.Б.¹, Макина Л.Х.², Муратбай Ж.³,

¹ Доктор психологических наук, профессор zh_nadejda@mail.ru

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

²научный руководитель, кандидат психологических наук, доцент. lyazzat.makina@mail.ru

³магистрант 2 курса по специальности 6М010500 – Дефектология,

КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ПУТИ РАЗВИТИЯ СЛУХОРЕЧЕВОЙ ПАМЯТИ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА

Аннотация

В статье рассмотрены пути развития слухоречевой памяти у детей с нарушениями слуха в дошкольном возрасте. Дан обзор специальной психолого-педагогической литературы по данному вопросу.

Ключевые слова: дети с нарушениями слуха, память, слухоречевая память